
**THE TU-YU-HUN TRIBE FROM NORTHERN TIBETAN TRIBES
AND ON THE WORDS "TUYUGUN - TUYUGUT" IN THE KUL
TIGIN INSCRIPTION**

Adem AYDEMİR¹

Abstract

Göktürk Inscriptions have a crucial importance not only for the Turkish language and literature, but also for Turkish culture. There have been so many studies on Göktürk Inscriptions since its being read by Vilhelm Thomsen. The studies on reading and meaning that started with Thomsen and Radloff have been continuing to these days, self-contained text publications on the inscriptions have been done by domestic and foreign Turcologists, various reading and meaning trials have been done. With these studies so many issues in the inscriptions have been solved and continue. Especially, the meaning studies have a crucial importance from the point of revealing the richness of language's meaning. Because, the diversity of notions that a word defines proves the language's -the word belonging to- being ancient and deep rooted. The Tu-yu-hun tribe from Northern Tibetan Tribes are one tribe of the Mongol origin. It is believed that Turkish-Tu-yu-hun relations go far back in the history. Northern Tibetan history and culture is one of the important reference that could lead the deeper research about the Turkish history. However, there is no source available to prove the relation before the 7th Century. In this article especially, argue on the words 'tuyugut' in south-west side and 'tuyugun' in the north-east side of Kül Tigin inscription. Thus, this words written on the 'tuyugut' in south-west ide and 'tuyugun' in the north-east side of the Kül Tigin inscription is two of the words that is read and interpreted s differently by scholars who are experts in the field. This article; it is indicated that a connection between the words in Kül Tigin inscription with the name of Tu-yu-hun tribe from Northern Tibetan tribes will be established. In the evaluation and conclusion section; the determinations revealed through the study will

Article History

Submitted: 01.11.2018

Accepted: 25.01.2019

Published Online: 30.01.2019

¹ Retired teacher, adem.aydemir@hotmail.com

be presented as articulated.

Key Words: Kül Tigin inscription, north-east side, south-west side, tuyugun, tuyugut, Tu-yu-hun tribe.

KUZEY TİBET KAVİMLERİNDEN TU-YU-HUNLAR VE KÜL TİĞİN YAZITINDA GEÇEN “TUYUGUN - TUYUGUT” SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE

Adem AYDEMİR²

Özet

Göktürk Yazıtları, Türk dili ve edebiyatı için olduğu kadar Türk kültürü için de büyük önem taşımaktadır. Göktürk Yazıtları'nın Vilhelm Thomsen tarafından okunuşundan bugüne kadar yazıtlar üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Thomsen ve Radloff ile başlayan okuma ve anlamlandırma çalışmaları günümüze kadar devam etmiş, gerek yerli ve gerekse yabancı Türkologlar tarafından yazıtlar üzerine müstakil metin neşirleri yapılmış, çeşitli okuma ve anlamlandırma denemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu yöndeki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmalarla yazıtlardaki birçok mesele çözüme kavuşmuş ve kavuşmaktadır. Özellikle yazıtların anlamlandırılması çalışmaları, taşlardaki dilin anlam zenginliğinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Çünkü bir sözcüğün ifade ettiği kavramların çeşitliliği, o sözcüğün ait olduğu dilin eski ve köklü bir dil olduğunu gösterir. Tu-yu-hun kavmi Kuzey Tibet kavimlerinden Moğol asıllı bir kavimdir. Türk-Tu-yu-hun ilişkilerinin çok eski zamanlara dayandığı tahmin edilmektedir. Kuzey Tibet tarih ve kültürü, Türk tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalarda önemli rol oynayabilecek bir referans noktasıdır. Ancak VII. asırdan önce bu ilişkiyi gösteren herhangi bir tarihî kaynak mevcut değildir. Bu çalışmada hususiyetle Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)n' ve güneybatı yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)t' sözcükleri üzerinde durulacaktır. Nitekim Kül Tigin yazıtında kuzeydoğu yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)n' ve güneybatı yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)t' sözcükleri alan uzmanları tarafından farklı okunan ve farklı anlamlandırılan sözcüklerdendir. Bu makalede, bu sözcüklerin Kuzey Tibet kavimlerinden Tu-yu-hun kavim adı ile ilgili olduğu savunulacaktır. Çalışmayla elde edilen tespitler, değerlendirme ve sonuç bölümünde maddeler hâlinde verilecektir.

Key Words: Kül Tigin yazıtı, kuzey doğu tarafı, güney batı tarafı, tuyugun, tuyugut, Tu-yu-hun kabilesi.

Article History

Submitted: 01.11.2018

Accepted: 25.01.2019

Published Online: 30.01.2019

² Emekli öğretmen, adem.aydemir@hotmail.com

Giriş

İslâmiyet öncesi Türklerin okur-yazar olduğunu ve kendilerinin geliştirdiği bir yazıya sahip bulduklarını ispat eden en önemli delil Göktürk harfleriyle yazılan yazıtlardır. Bu yazının kökeni konusunda geniş bir literatür ve farklı görüşler bulunmaktadır. Türk dilinin ana kaynakları arasında yer alan yazıtlar, hem içerik olarak hem de döneminin dil özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli dil yadigârlarıdır. Yazıtların büyük bir kısmında bu yazıtın neden yazılıp dikildiği belirtilmiştir. Göktürk harfli metinler içerisinde ilk elden orijinal bilgiler sunan en büyük eserler kuşkusuz Vezir Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adına yazılan yazıtlardır. Bu yazıtlarda yer alan metinler, genel olarak Eski Türk filolojisi, özel olarak da Eski Türk diyalektolojisi bakımından büyük öneme sahiptir. Yazıtların 1893 yılında ilk kez okunuşundan bu yana 125 yıl geçmiş olmasına rağmen okuma ve anlamlandırma çalışmaları devam etmektedir. Yazıtlarda yer alan terim ve deyimlerden manası yeni anlaşılanlar bilim dünyası için büyük önem arz etmekte, bunlar sadece dil bakımından değil, tarih, folklor ve etnografya gibi bilim dallarını da yakından ilgilendirmektedir.

Gerek Göktürk Yazısının kendine özgü imlâ özellikleri, gerekse herhangi bir metni anlamının genel zorluğu sebebiyle yazıtlardaki bazı sözcük ve cümlelerin izahıyla ilgili farklı görüşler ve tartışmalar vardır. Bu sebeple, yazıtların düzeltilen metinlerinde hâlâ tatmin edici açıklamalar bekleyen, anlaşılmayan ve problemler mevcuttur. Göktürk Yazıtlarının doğru okunup doğru anlamlandırılması konusunda gerçekten yapılacak daha çok şey bulunmaktadır. Yani metinlerin doğru biçimde okunması ve anlamlandırılması için bu tür tartışmalara ve farklı görüşlere ihtiyaç olduğu şüphesizdir.

Biz bu düşünceden hareketle çalışmamızda, Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)n' ve güneybatı yüzünde yer alan 'tuy(u)g(u)t' sözcüklerini, üzerinde okuma ve anlam bakımından hâlâ bazı tereddütler bulunduğu kanaatiyle yeniden ele aldık. Bu çalışmada meseleye tamamiyle farklı bir açıdan bakılarak, anlamlandırmaya dair farklı bir kanaate ulaşılabilecektir. Çalışmada metin temininde Radloff (Radloff, 1894), Thomsen (Thomsen, 1896), Orkun (Orkun, 1994), Ergin (Ergin, 2005) ve Tekin'in (Tekin, 2010) ilgili yayınlarından istifade edilmiştir. Çalışmamızda sözlük olarak Divanü Lûgati't-Türk (DLT), tanımlı etimolojik sözlük olarak da Sır Gerard CLAUSON tarafından hazırlanan An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish (EDPT) adlı eser esas alınmıştır.

İnceleme

Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde runik harflerle ' tuy(u)g(u)n' ve güneybatı yüzünde ' tuy(u)g(u)t' sözcükleri yer almıştır. Bu sözcüklerden 'tuy(u)g(u)n', çeşitli naşir ve araştırmacılar tarafından umumiyetle 'tuygun' şeklinde okunarak 'devlet meclisi üyesi', 'şahıs adı' veya 'yüksek bir unvan' anlamları verilmiş, tuy(u)g(u)t' sözcüğü ise 'tuygut' şeklinde okunarak 'tuy(u)g(u)n' sözcüğünün cem'i kabul edilmiştir. Biz, sebepleri aşağıda açıklanmak ve tevsik edilmek üzere, Türk dilinin inceliklerini de nazara alarak bu sözcüklerin, 'tuy(u)g(u)n' ve 'tuy(u)g(u)t' şeklinde okunması gerektiğini ve bunların Kuzey Tibet kavimlerinden 'Tu-yu-hun' kavim adına bağlı olduğunu düşünüyoruz.

Değerlendirme

Malûm olduğu üzere Eski Türkçe metinlerin okunması ve anlamlandırılması konusunda birçok halledilmemiş sorun bulunmaktadır. Eski dönemlere ait metinlerin çözümlenmesinde sadece gramer kitapları ve etimoloji sözlükleri yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan metinlerin çözümlenmesinde tarih, sosyoloji ve etnografya gibi bilimlerin de yardımına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada ise hususiyle etnoloji biliminin yardımına ihtiyacımız vardır. Diğer yandan bir metinde yer alan cümle, deyim ve sözcüklerin çözümlenmesinde anlam konusunun mutlaka bağlam yönünden ele alınması gerekmektedir. Alıntı olan bir sözcüğün, alıntı olduğu fark edilmediğinden, dildeki benzer bir sözcük veya sözcüklerle karıştırılarak Türk dili yasalarına göre morfolojisinin ve etimolojisinin izah edilmeye çalışılması, olayın farklı boyutlara taşınmasına sebep olabilmektedir. Nitekim kökenbilimi

araştırmacıları için bir sözcüğün kökeni üzerinde sonuca varmak bazen çok kısa bazen de hiç beklenmediği kadar süre alabilmekte; kimi zaman ise bütün uğraşlara rağmen tatmin edici bir sonuca varılamamaktadır. Bazen araştırılan sözcük, başka bir dilden gelmek suretiyle araştırmacıyı bambaşka bir mecraya sürükleyebilmektedir. Bu durumda araştırmacı, araştırdığı sözcükle ilgili olarak sözcüğün ait olduğu dilin kendisi ve akrabalarının yanı sıra, o dil ve akrabalarıyla şimdi ve tarihte ilişkide bulunmuş bütün milletlerin dillerine ilişkin malzemeyi de göz önünde bulundurmamak zorunda kalmaktadır (Durmuş, 2016: 18). Metinlerin çözümlenmesinde en büyük zorluk ise sözcüğün bilim dilinde 'hapax legomenon' denilen metin içinde 'tek kullanımlık' sözcük olmasından kaynaklanmaktadır.

Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde ' tuy(u)g(u)n' ve güneybatı yüzünde ' tuy(u)g(u)t' sözcükleri başlıca naşir ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuş ve anlaşılmış olduğundan, sözcüklerin ve dolayısı ile sözcüklerin bağlı olduğu cümlelerin anlamlandırılması hususunda görüş birliği sağlanamamıştır. Ele aldığımız sözcüklerin okunması ve anlamı ile cümlelerin anlamlandırılması yönünde ciddi tereddütlerin bulunduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple aşağıdaki değerlendirmelerimiz, bu sözcüklerin okunma şekilleri ve anlamlandırılması ile bunların Kuzey Tibet kavimlerinden Tu-yu-hunlarla ilgili olduğu yönündedir.

I-Tu-Yu-Hun Kabilesi ve Göktürklerle İlişkileri

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kül Tigin yazıtında '' ve '' sözcüklerinin bir kavim adıyla ilgili olarak 'tuy(u)g(u)n' ve 'tuy(u)g(u)t' okunması gerekmektedir. Ne var ki eski dönemlerde Çin'in ve Tibet'in kuzeyinde yaşayan kavimlerin en tartışmalı ve çözümü en zor problemlerinden biri, bunların etnik adların etimolojisi sorunudur. Çin idaresinin her hâlde siyasi sebeplerle bunların adlarını, hatta iskân sahalarını sık sık değiştirmiş olması da sorunun çözümünü güçleştiren unsurlardandır. Faruk SÜMER, Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde geçen 'Tuygun İlteber' dolayısıyla; "Buradaki 'Toygun' kavim adı mı, yoksa şahıs adı mı? Bu hususta bir tercih yapmak pek mümkün görünmüyor" (Sümer, 1999: 60). "Her ne kadar 'Toygun' adlı bir topluluğa rast gelinememekle beraber yine de 'Toygun'un başında İl Teber bulunan bir topluluğu ifade ettiğini sanıyoruz" (Sümer, 1999: 35). "Toygun' bir boy veya küçük bir bodunun adı olmalıdır" (Sümer, 1999: 52) diyor. Muharrem ERGİN ise 'Tuygun = Toygun' ve 'Tuygüt = Toygüt' olarak okuduğu sözcükleri kavim adı (Ergin, 2005: 117) olarak kabul etmiştir. Bu durumda doğal olarak VIII. asırda Göktürklerle yakın ilişkileri olabilecek ve kavim adları Türk dilinde 'Tuygun > tuy(u)g(u)n' okunabilecek bir kavmin tespiti gerekecektir. Bu sözcük, Tu-yu-hun kavim adının VIII. asır Türk dilindeki muharref şeklidir. Bu sebeple 'tuyugun' sözcüğü, Göktürklerin yakın temasta olduğu Kuzey Tibet kavimlerinden Moğol asıllı Siyenpiler'den olan Tu-yu-hunlarla ilgili olduğuna şüphemiz yoktur. Yazıtta yer alan 'tuy(u)g(u)n' ve 'tuy(u)g(u)t' sözcüklerinin Tu-yu-hun kavim adı ile münasebetini tereddütsüzce ortaya koyabilmek bakımından Tu-yu-hun kabilesi ve bu kabilenin Göktürklerle olan ilişkilerine kısaca temas etmemiz gerekmektedir.

Tu-yu-hunlar bugünkü kuzey Tibet'te yaşıyorlardı (Eberhard, 1945: 321; Beckwith, 2011: 110). Bunlar esas itibarıyla Moğol asıllı Siyenpilere mensup olup Tobalarla yakın akraba olan bir kavimdir (Eberhard, 1945: 321; 1995: 152,195; 1996: 102). M.S 210 yılı sonundan başlayarak Lung'dan batıya doğru çekilmişler ve devletlerini Çyang'ın eski sahasında kurmuşlardır (bkz. Ek.1). M.S 300 yıllarında henüz önemsiz küçük bir kabile gurubu olup siyasi birlik teşkil etmeye çalışıyorlardı (Eberhard, 1945: 329). Nitekim bunlar devletlerini ancak 312 yılında Kuzeybatı Çin'de yer alan Çyang'ın eski sahasında kurmuş olup, bu devlet 663 yılına kadar siyasi varlığını sürdürmüştür (Eberhard, 1996: 103). Hükümdarları K'ua-lü'den (540-591) itibaren 'kağan' unvanı kullanmaya başlamışlardır. Tu-yu-hunlar ve sonraki adlarıyla Tu-hun > Tuygunlar, sabık kağanların meşru varisleri olarak tüm Moğol kabileleri arasında sürekli hâkimiyet iddiasında bulunmuş olmalıdırlar. Bu kavimle ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır (Pelliot, 1921: 323-331; Mole, 1970; Li, 1981: 94-98; Zhou, 1985; Zhou, 1988; Kırilen, 2017). Clauson, 1960 yılında 'Asia Major' dergisinin 8. cilt, 1. sayısında yayımlanan 'Turk, Mongol, Tungus' adlı makalesinde 'The Tu-yu-hun, however, present a very awkward problem" (Clauson, 1960: 118) şeklinde işin güçlüğüne ortaya koyduktan sonra, bunların etnik menşei, dil ve

kültürleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir (Clason, 1960: 118-119). Tu-yu-hunlar bozkırlı kavimler arasında liderleri 'kağan' unvanı taşıyan ilk kavimlerdenidir (Shiratori, 1945: 501). Katun (ke-he-dun) unvanı da aynı şekilde Tu-yu-hunlar ve Jou-janlarda Kağan'ın eşinin unvanı olarak kullanılmaktaydı. Türkler de büyük ihtimal onlardan almış olabilirler. Shiratori, 'kağan' unvanının Siyenpilerde sonraki Han sülalesi (25-220) veya 'Üç devlet' (220-280) dönemlerinde kullanılmış olabileceğini varsaymaktadır. Ancak Çin kaynaklarında Siyenpi hükümdarlarının Hunlar gibi 'chan-yu' unvanını kullandığını görmekteyiz (Eberhard, 1945: 329).

Siyenpilerin medeniyetleri ve menşeleri hakkında verilen bilgilerden, karışık medeniyetten ve karışık bir etnik yapıdan olmaları icap ettiği sonucuna varılmaktadır. Bunlarda Tibet aslından bir alt tabaka üstünde, Moğol karakteri taşıyan bir üst tabakanın bulunduğu çok açıktır. Bu suretle, daha önce aynı çevrede bulunan Tu-yu-hun ve şimal Tu-juanlar'ınkine çok yakın, bir medeniyet ortaya çıkmaktadır. Tibetliler nerelerde devlet kurmuşlarsa, bu başka halkların tesiri altında ve bilhassa kuzeyde Türk ve Moğolların tesiri ile olmuş gibi görünmektedir (Eberhard, 1942: 163). Bugünkü mevcut malzemenin yardımıyla o zamanki devirde, Türk ve Moğol kültürleri aynı olmadığı hâlde, neyin Türk, neyin Moğol olduğunu anlamak kolay değildir (Eberhard, 1995: 31).

Tu-yu-hunların kanına az da olsa Türk kanı karışmıştır (Eberhard, 1995: 152). Büyük Hun İmparatorluğunun zayıflayıp yıkılmasından sonra Hun kütleleri Çin'e gidip yerleşmişler, bir kısmı da Tu-yu-hunlara sığınmışlardı (Taşağıl, 1995: 13). Minorsky, Tu-yu-hunların Türklere benzediğini açıklıkla ifade eder (Minorsky, 1942: 99, not. 3). Hatta Doğu Hun devletinin M.Ö. III-II. yüzyıllarda yükselmesinden önce İç Asya'da yaşayan, fakat Hunlardan kaçıp, Liao körfezi kuzeyinde 390-420 kuzey, 1250 doğu bölgesine giden, Çinlilerin 'Siyenpi' dediği boylar ve onlar ile birlikte olan fakat belki onlardan ayrı ırkta buldukları Çin kaynaklarında tasrih edilen, 'Wu-huan', 'Tabgaç', 'Hsi' (H'i), 'Tu-yu-hun' ve 'Mu-jung' boylarının da kimisinin evvelce Proto-Tunguz veya Proto-Moğol sanılır iken, Türk oldukları ileri sürülmektedir (Esin, 1978: 45). Pritsak'a göre de Çinlilerin 'Siyenpi', 'Mu-yun', ve 'Tu-yu-hun' dediği boylar, Tabgaçlar gibi, Türk idiler (Pritsak, 1968: 128). Gerçekten IV-VII. asırlarda bugünkü Çinin Kuku Nor bölgesinde 400 yıllık bir devlet kurarak yaşamış olan Tu-yu-hunlar halkının ölü gömme ve yas kültürü büyük ölçüde Türklerin kültürü ile paralellik gösteriyordu (Kapusuzoğlu, 2015: 512). Çin kaynaklarında Tu-yu-hunların evlenme geleneklerinin de Göktürklerle aynı olduğu yazılmıştır (Eberhard, 1996: 103; Kapusuzoğlu, 2015: 516). Türklerle akraba olan ve 559 yılında Göktürk Kağanlığına katılmış olan bu devletin daha sonraki zamanlarda Tangut adıyla tanınmış olduğu iddia edilmiştir (Türkeş Günay, 2012: 124). Kâşgarlı ise Türklerden bir bölük olarak kabul ettiği 'Tangut'ların kendi asıllarının Araplardan geldiğine inandıklarını söylüyor (DLT III: 362). Tu-yu-hunların, Tangutlara tâbi oldukları dönemde 'Tu-hun' adını taşıdıklarını görüyoruz (Eberhard, 1996: 103). Kürşat YILDIRIM, Tuguhun olarak kaydettiği Tu-yu-hunlar ile Tangutlar arasında nasıl bir ilişki olabileceği hususunda şu bilgiyi veriyor:

"Sui Shu'da zikredilen Tuguhun hükümdarı Touba Mumi ve Xin Tang Shu'da geçen Tangut (Dangxiang) Beyi Tuoba Yici , Touba adını ya unvan olarak kullanıyor ya da Chen Lianqing ve Yao Weiyuan'ın ileri sürdüğü gibi Tuguhunlar ve Tangutlar arasında Tabgaç aileleri mevcuttu. Yukarıda verdiğimiz bazı tarih malûmatlarına göre Tuguhunlar ve Tangutlar arasında Tuoba ailelerinin yer alması pek tabiidir" (Yıldırım, 2015: 365).

Bozkırlarda tecrit edilmiş olmayan Göktürk Kağanlığı, Çin'in değişik hükümdarlıkları ve Sasanî İmparatorluğu gibi yerleşik toplumların yanı sıra, Eftalitler, Tölesler, Tu-yu-hunlar ve Hitanlar gibi göçebe komşularıyla da ilişkiler içinde olmuştur. Çin kaynaklarının verdiği bilgilere nazaran Tu-yu-hunlarla Göktürkler arasında siyasi ve karşılıklı evlilikler dolayısıyla akrabalık ilişkileri olmuştur. 572 yılında Mukan Kağan, Tu-yu-hun kavmine, hiç beklenmedik anda Kua-lue'ye (Tu-yu-hun'un o dönemki hükümdarı) saldırarak onu öldürdüğü ve karısıyla çocuklarını esir alarak kıymetli eşyalarla çok sayıda kocabaş hayvanı ganimet aldığı kaydedilmiştir (Taşağıl, 1995: 21; 1999: 7). Batı Göktürk hükümdarı Tardu Kağan, ülkesinde çıkan karışıklıklar sonunda 603 yılında Tu-yu-hanlara sığınmış ve siyasi hayatı da sona ermişti (Taşağıl, 1995: 60,84; 1999: 8).

Hsieh-li Kağan (İliğ Kağan 620-630) Doğu Göktürk hükümdarı Ch'i-min Kağan'ın (601-608) küçük oğludur. Annesi Tu-yu-hun boyundan olup adı P'o-shih idi. Hsieh-li, kağan doğduktan sonra annesi P'o-shih onu Tu-yu-hun boyundan olan Hu-lu Ta-kuan (Külüg Tarkan) unvanlı Hun-hsieh'in yanına yetiştirilmek üzere vermişti. Hun-hsieh, Hsieh-li Kağanın annesi P'o-shih ve babası Ch'i-min Kağan ile evlenirken annesi ile birlikte refakatçi olarak Türk bölgesinde yerleşmişti (Ekrem, 2007: 12). 630 yılında Göktürk Devleti yıkıldıktan sonra esir düşen Göktürk kağanı Hsieh-li, Çin'de 634 yılında üzüntü içinde ölmüştü (Baykuzu, 2006: 3). Hu-lu Ta-kuan unvanlı Hun-hsieh, efendisi Hsieh-li Kağan'ın ölümünden sonra bu acıya dayanamayarak boğazını kesmek suretiyle intihar etmişti (Taşağıl, 1995: 84; 1999: 16). Bu olayın duyulmasının da tesiriyle Göktürk muhitinde Tu-yu-hun kabilesi mensupları sadakat ve cesaretleriyle şöret kazanmışlardı. Kapgan Kağan'ın damadı Tu-yu-hun kabilesinden Kao Wen-chien (A-shihi-te Hu-lu) idi (Taşağıl, 2004: 35). A-shihi-te Hu-lu'nun eşi olan Küçlüg Bilge Prenses Kapgan Kağan'ın (692-716) öz kızı, Sağ Bilge Prensi Mo-Tegin'in ise kız kardeşidir. Babası Kapgan Kağan'ın 716 yılında öldürülmesinden bir yıl önce kocası A-shi-te-hu-lu, Çin'e giderek imparatora bağlandığını belirtmiş, böylece oraya yerleşmiş ve kurganı oradadır (Baykuzu, 2006: 7). Tu-yu-hun kabilesinden Kao Wen-chien adlı damat A-shihi-te Hu-lu soyadı taşıdığına göre bu kişi hanedanın iç güveyisi olmalıdır. Bir boydan kız almak o boya kız vermeyi ve tarafların muadiliyetinin kabulünü muciptir. Diğer yandan Türklerde dünür boyları ile yenge ve sağdıçların devlet içinde söz ve mevki sahibi oldukları bilinmektedir (Ögel, 1979: 188).

II-Tu-Yu-Hunlar ve Tuyugun Sözcüğü

Göktürklerde hükümdarların, yani kağanların çevresinde çalışan devlet adamlarının yanı sıra, kağanların özel işleriyle uğraşan ve 'tuygun' unvanlı görevliler de vardı. Tuygun, bir memuriyet sıfatı olup atabeylik, kâhyalık, mürebbilik, mihmandarlık eden görevli demektir. Tu-yu-hun kavim adı bu sıfatlarla özdeşleşmiştir.

Talât TEKİN, Kül Tigin yazıtı kuzeydoğu yüzündeki 'tuyg(u)n' okuduğu bu sözcük konusunda şu açıklamayı getirmiştir:

"Kül Tigin yazıtı kuzeydoğu yüzünde tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r. Çin mimar, ressam ve heykeltıraşlarını getiren şahsın adı ve unvanı. Radloff ve Thomsen ilk kelimeyi Toygun okuyup bunu bir rütbe saymışlar ve ibareyi 'Toygunlar ve Elteberler' şeklinde tercüme etmişlerdir (1896: 120, 1897: 156). Orkun (I, 53) ve Mallov da ibareyi böyle anlamışlardır. Ben ilk kelimenin özel ad olması gerektiği görüşünden hareketle, Kırgızca tuygun 'beyaz aladoğan' kelimesini de dikkate alarak, bunu tuygun okumuştum. Bu görüşümü hala muhafaza ediyorum.

Clauson bu tuygun kelimesini Toygun okuyup KT GD'daki taygun ile birleştirmiş! ve bu kelimenin ilk hecesinin Cince t'ay 'büyük' kelimesi olabileceğini ileri sürmüştür (1972: 568). Bu görüş kabul edilemez. Bundan sonra gelen elteber bir unvan olduğuna göre bundan önceki kelime kişi adı olmalıdır. Ayrıca, Çince 'büyük' anlamındaki kelime kitabelerde tay şeklinde yani o ile değil a ile (tay-señün gibi). İkinci olarak, toygun'daki toy- Çince t'ay ise -gun nedir? Bu izah edilmedikçe bu kelimenin Çince bir rütbe veya unvan olduğu görüşü kabul edilemez.

Clauson bu adın bulunduğu cümleyi de '...brought so many decorators, high officials(?), and elteber' yani '... bunca dekoratörleri, yüksek memurları ve elteberleri getirdi' şeklinde yanlış tercüme etmiştir. Çünkü tuygun elteber cümlelerin nesnesi veya nesnelere değil, öznesidir" (Tekin, 2010: 98, not. 133).

Konumuz olan sözcük Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde runik harflerle '' şeklinde yer almış ve başlıca naşir ve araştırmacılar tarafından 'tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r' olarak okunmuştur. Talât TEKİN eserinin sözlük kısmında 'Tuygun' ve 'Tuygut' sözcüklerini kişi adı olarak kabul etmiştir (Tekin, 2010: 178). Annemarie Von GABAIN, 'taygun' ve 'tuygun' okuduğu sözcükler için (?) işareti ile 'yüksek bir rütbe' anlamı vermiştir (Gabain, 2007: 298). Tekin'in de ifade ettiği gibi Clauson, 'tayğ(u)n' sözcüğünü, 'tuyg(u)n' sözcüğü ile birleştirerek 'You fed (the people?) better than your sons and high official' (EDPT: 568) anlamı vermiştir. Clauson, 'elteber' sözcüğünü ise 'a title for a tribal ruler subordinate to a superior ruler' (EDPT: 134) şeklinde tanımlamıştır. Kâşgarlı, el: "Atı anlatır bir

isimdir. Çünkü at, Türkün kanadıdır. Atlara bakan seyise ‘él başı’ derler, ‘vilâyetin başı’ demektir; bununla ata bakan kimse murad edilir” (DLT I: 49; EDPT: 122) bilgisini veriyor. Buradan anlıyoruz ki aslında ‘elteber’ sözcüğü yüksek bir memuriyet ifade eden bir sözcük değildir (Czeglédy, 1951: 179-187).

İslâm öncesi Türk devletlerinde ‘toy’ devlet meclisi olarak tanımlanmaktadır. İbrahim KAFESOĞLU, “Buyrukların idarî görevlerinin ağırlığı, taşıdıkları unvanlardan da bellidir. Bu unvan sahipleri, sorumlulukları gereği, aynı zamanda toy üyeleri olduklarına göre, buyrukların ‘toygun’lar arasından seçildikleri düşünülebilir; nitekim Kül Tigin yazıtı kuzeydoğu yüzünde adı geçen ‘toygun il-teber’ gibi buyruk olmayan toy üyeleri de vardır” Kafesoğlu, 2005: 265) diyor. Vladimir TİSHİN, İbrahim KAFESOĞLU’nun mezkûr tezini değerlendirdiği çalışmasında ‘tuygun’ sözcüğünün Çince ‘dâguān’ sözcüğünün Türkçe telâffuzu olduğunu, bunun ‘ihtiyar ve tecrübeli subay’ anlamına geldiğini savunmuştur (Tishin, 2014: 39-51). Ancak Tishin’in çalışmasında Göktürklerin kullandıkları ‘tuygun’ sözcüğünün Çinlilerce ‘dâguān’ olarak yazıldığına dair hiçbir örnek ibraz edilmemiştir.

Göktürklerde devlet meclisine ‘toy’ denildiğine dair bir bilgimiz yoktur. Bahaeddin ÖGEL bu hususta aynen şöyle diyor: “Kurultay kökü Türkçe ve eki Moğolca olan bir sözdür. Kurultayın asıl Türkçe karşılığı ‘kengeş meclisi’dir. Bu meclis, bir çeşit müzakere ve danışma meclisidir” (Ögel, 1979: 216). Göktürklerde hükümdarların, yani kağanların çevresinde çalışan devlet adamlarının yanı sıra, kağanların özel işleriyle uğraşan ve ‘tuygun’ unvanlı görevliler de vardı. Tamgaçı, Tudun, Şad ve İlteber gibi unvanlar taşıyanlar da ‘tuygun’ olabiliyorlardı. İlk bakışta ‘tuygun’luk, sabit bir rütbeden çok, kağanın buyrukları sonucunda özel işlerle ilgilenen herhangi bir memura verilen bir unvan gibi gözükmektedir. Eğer ‘toy’ üyesi olanlara ‘toygun’ veya ‘tuygun’ denilmiş olsaydı, bunun onlarca hatta yüzlerce olması gerekirken, yaygın bir sözcük olmaması dikkat çekicidir. Nitekim Kül Tigin yazıtının güneydoğu yüzündeki ‘t(a)ygun’ okunan sözcük haricinde, ancak kuzeydoğu yüzünde ‘tuyg(u)n’, güneybatı yüzünde ‘tuyg(u)t’ ve Taryat (Terhin) yazıtının batı yüzünün sekizinci satırında ‘tuyk(u)n’ okunan sözcükler haricinde bildiğimiz kadarıyla bunun bir emsali bulunmamaktadır.

Kâşgarlı, “Xotanlılarla Kençekler kelimenin önünde bulunan الف leri (ه h) ye çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harf kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz” (DLT I: 32) diyor. Eski Türk alfabesinde /h/ sesi için bir harf yoktu. Bununla birlikte eğer bir alfabede o harf yoksa metinlerde başka bir yolla temsil edilmiştir ki, bu da şüphesiz ‘k ~ g’ sesidir. Biz burada geçen ‘tuygun’ sözünün bir şahıs adı, ‘toy’ üyeliği veya yüksek idarî görevle ilgili bir unvan olmadığı kanaatindeyiz. Kül Tigin yazıtı kuzeydoğu yüzündeki ‘tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r’ sözcük öbeğinden başka, yazıtlarda ‘(A)z (e)lt(e)b(e)r’ (KT K.3), ‘: Uygur (e)lt(e)b(e)r’ (BK D.37) ve ‘: (Karluk) ilt(e)b(e)r (BK D.40) sözcükleri yer almıştır. Görüldüğü üzere ‘(e)lt(e)b(e)r’ unvanından önceki sözcük bir şahıs adı veya unvanı değil, ‘elteber’in kavmî aidiyetini ortaya koymaktadır. Buna göre; ‘tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r’ sözcük öbeğindeki ‘tuyg(u)n’, bu ‘ilteber’in ‘Tuygun’ kavminden olduğunu ifade ediyor. 629 yılında Batı Göktürk kağanı T’ung Yabgu Kağan’ı ziyaret etmiş olan Hsüan-tsang’a ayrılırken mihmandarlık etmiş Ta-kuan Ta-mo-chih ‘Tamgaçı Tuygun’un Tu-yu-hunlardan olmadığı ispat edilemez. Nitekim aynı tarihlerde Doğu Göktürk kağanı olan Ch’i-min Kağan’ın (601-608) oğlu Hsieh-li Kağan (İliğ Kağan 620-630), Tu-yu-hun boyundan olan annesi P’o-shih tarafından yine aynı kavimden Hu-lu Ta-kuan ‘Tamgaçı Tuygun’ unvanlı Ta-kuan Ta-mo-chih yani ‘Hun-hsieh’in yanına yetiştirilmek üzere verilmişti.

Ele aldığımız sözcük her şeyden önce ‘toygun’ değil, ‘tuygun’ veya ‘tuyugun’ şeklinde okunmaktadır. Bu durumda sanıldığı gibi (Donuk, 1988: 52) aksine, konunun devlet meclisi olan ‘toy’ ile ‘toy + -gun’ yapısıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla ‘keliñün’ (KT K.9) ve ‘in(i)ygün’ (KT G.1, K.11; BK K.1) sözcüklerindeki ‘-gun/ -gün’ ekinin ‘tuyugun’ sözcüğündeki ‘gun’ hecesine tesir etmesi veya emsal olması düşünülemez. Konumuz olan sözcüklerin tereddütsüz aydınlatılabilmesi bakımından, Çin işaretleri ile yazılmış olan Türk veya diğer kuzey kavimlerine dair adların VII.-VIII. asırlarda Türk dilinde nasıl telâffuz edildiğinin tespiti elzemdir. Çin kaynakları, Çin’in kuzeyindeki çeşitli kavimler ve hususiyile Orta Asya Türk tarihinin ana kaynaklarıdır. Bunlar bazen tek müracaat eseri oldukları için çoğu kez bunlardaki bilgileri karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır. Nitekim kuzey kavimlerine dair Çin glossaları bu kavimlerin dillerine dair bize yeterince yardımcı olmuyor (Ligeti,

1951: 301-328). Bununla beraber Çin yıllıklarında ‘ Tu-yu-hun’ şeklinde imlâlanan kavim adının, Paul Pelliot, ‘Tu’uγ-γun’ ya da ‘Tu’uγun’ (Pelliot, 1921: 323), Louis Bazin, ‘Tuyuyun’ (Bazin, 1950: 281-282) ve Lev Nikolaevič Gumilëv, ‘Togon’ (Gumilëv, 2004: 21) olduğunu savunmuşlardır. Alimcan İNAYET ise bu kavim adını ‘Tuygun’, onların dilini de ‘Tuygunca’ olarak değerlendirmiştir (İnayet, 2006: 88; 2008: 283). Biz bu kavim adının Türkçe telâffuzunun, Türk dilinin inceliklerini nazara alarak, Tuy(u)gun ve Tuy(u)gut olması kanaatindeyiz. Ancak ‘Türük > Türk’ örneğinde olduğu gibi üç heceli olan ‘Tuyugun’ kavim adındaki ikinci yuvarlık ünlüsü ‘u’ düşerek daralmak suretiyle iki heceli hâle gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla KT KD’de şeklindeki işaretlerin ‘tuy(u)g(u)n’, KT GB’daki şeklindeki işaretlerin un cem’i olarak ‘tuy(u)g(u)t’ şeklinde okunması gerektiği kanaatindeyiz.

629 yılında Çinli Budist rahip Hsüan-tsang, Batı Göktürk kağanı T’ung Yabgu Kağan’ı ziyaret etmişti. Kağan, Hsüan-tsang ayrılırken, yanına birçok dil bilen bir kılavuz katıp satenden bir kaftan ve elli parça ipekli kumaş hediye etikten sonra, maiyeti ile beş kilometre yol giderek onu uğurlamıştı. Pelliot, rahibe refakat eden ve birçok dil bilen bu mihmandarın Ta-kuan Ta-mo-chih yani ‘Tamgaçı Tuygun’ unvanı taşıdığını belirtir (Pelliot, 1929: 220). Taryat (Terhin) yazıtının batı yüzünün sekizinci satırında; toq(u)z yüz (e)r b(a)şı tuyk(u)n ul(u)γ t(a)rqa)n buquγ’ ifadesi yer almıştır. Bu kişi askerî görevli olarak binbaşı mertebesinde ve bir alay beyi olmaktan ibaret olmalıdır. Talât TEKİN, 753 yılında Uygur kağanı Moyen Çor tarafından yazdırılmış olan bu yazıtta geçen ilgili sözcükler hakkında; “Batı yüzü 8. satırda geçen ‘tuyg(un): bu kelimeyi M. Şinehüü ‘tuyugun’, S. G. KLYAŞTORNIY da ‘toygan’ okuyor. Kişi adı olduğundan ben bunu ‘tuyg(u)n okuyor ve Kırgızca ‘tuygun’ ‘bir tür akdoğan’ ile birleştirmek istiyorum. Kırgızca ‘tuygun’ gençlere ve kahramanlara lâkap olarak da kullanılır” (Tekin, 1982: 821) diyor. Taryat yazıtında geçen ‘tuykun’un Tu-yu-hunlardan olması mümkündür. Nitekim yazıtın yazılmasından on iki yıl sonra 765 yılının sekizinci ayında Tu-yu-hunları, Uygurlarla birlikte Türk asıllı Büyük Çin Generali Pu-ku Huai-en’in (Eberhard, 1945: 337) ordusunda Çin’e karşı başlattıkları isyanda müttefik olarak görüyoruz (Baykuzu, 2006: 8, not. 24; 2014: 394). 660’lı yıllarda bölgede meydana gelen olumsuz iklim şartları sebebiyle (Zhang-Zhang, 2016: 145-150), 663 yılında siyasi birliklerini yitiren Tu-yu-hunlardan bir kısmının önce Göktürk sonra da Uygur devletinin maiyetine girmiş olması mümkündür.

Kül Tigin’in ölümü üzerine Çin İmparatoru, külliyeinin inşası için imparatorluğun has sanatçıları görevlendirmişti (KT G.11-12; BK K.14). Ancak bu has sanatçıların gelip - gidişini güvenli bir şekilde sağlayacak, izlenecek güzergâhı çok iyi bilen, emniyetli ve netameli noktalara vâkıf kişiler gerekliydi. Dünya tarihi ve sosyolojisi bakımından Tu-yu-hun devleti, Türkistan’daki şehir devletleri gibi yalnız bir ‘ticaret devleti’ idi. Devletin temeli geçit ticaretine dayanıyordu (Eberhard, 1995: 152). Bu sebeple Çinli bu has sanatçıların Çin’den getirilmesi ve geri götürülmesi için mihmandar olarak Tuygun İlteber görevlendirilmişti. Sonuçta, Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzündeki; “t(a)ş [b(a)rk : itgüçig] bunça : b(e)d(i)zçig : t(u)y(u)gun (e)lt(e)b(e)r : k(e)lü <r> ti: Taş (türbe ustalarını), bunca ressam (ve) heykeltıraş ‘Tuyugun Elteber’ getirdi” ifadesinden bu ‘Elteber’in iyi bir mihmandar olduğunu anlıyoruz. ‘Tuy(u)g(u)n’, sözcüğü alıntı bir etnonim olduğu hâlde, alıntı olduğu fark edilmediğinden, dildeki benzer bir sözcük veya sözcüklerle karıştırılarak Türk dili yasalarına göre morfolojisinin ve etimolojisinin izah edilmeye çalışılması, olayın farklı boyutlara taşınmasına sebep olmuştur.

James HAMILTON, 1998 yılında Turcica dergisinin 30. sayısında yayımlanan ‘L’origine Des Turcs’ adlı çalışmasında Kül Tigin yazıtında geçen ve Tuyg(u)n ve Tuyg(u)t şeklinde okunan sözcüklerin Tuy(u)gun ve Tuy(u)gut olarak okunması gerektiğini, bunların Türkçe olabileceğini, T’ou-yu-houen kavim adı ile münasebetinin şüphesiz olduğunu savunmuş ve aynen şu bilgiyi vermiştir:

“D’autres peuples, sans doute de langue proto-turco-mongole ou peut-être même proto-turque, devaient habiter à date ancienne sur les frontières orientales de la Mongolie et en Mandchourie. Ainsi, un peuple connu par la suite sous le nom de T’ou-yu-houen (EMC *t’oujawk-gwɛn) habitait près du fleuve Leao en Mandchourie jusqu’au milieu du III e siècle, lorsqu’une partie de ces tribus émigrèrent à travers les régions frontalières du nord de la Chine pour s’installer dans la région du Koukou-nor ou Ts’ing-hai au nord du Tibet. Dans le doute, on classait ces tribus, selon l’auteur, comme étant proto-turques, proto-mongoles, ou même proto-toungouses, mais j’ai pu montrer que leur nom, que j’ai

trouvé dans les inscriptions runiformes turques anciennes du VIII e siècle sous les formes Tuy(u)gun et Tuy(u)gut, doit représenter le mot turc tuygun “autour ou faucon blanc”, tout comme le nom du Tibet, que la langue des T'ou-yu-houen aurait fourni, doit représenter les formes collective et pluriel *topän et *töpät du mot turc töpā “hauteur” En fait, je suis de plus en plus persuadé que ces noms, en particulier ceux de tribus, aux suffixes collectifs ou pluriels en -°n et -°t, sont à considérer soit comme turcs ou proto-turcs, soit encore comme prototurco-mongols d'origine, et non comme exclusivement mongols ainsi que l'estiment la plupart des auteurs. Après les Qirqun ~ Qirqut, les Tuygun ~ Tuygut, et les *Töpän ~ Töpät que vous venons de voir, voici qu'apparaissent dans l'histoire pour la première fois vers l'an 534 les Turks proprement dits sous le nom de T'ou-kiue (EMC *dwçt-kuat), qui semble bien représenter le pluriel en -°t de Türk, *Türküt” (Hamilton, 1998: 258-259).

Nihayet arkaik ve çağdaş doğu dilleri mütehassısı Profesör Rémy DOR, Tu-yu-hun = Tuygun bilgisini verdikten sonra, bize fazla bir söz bırakmadan sorunun çözümünü açıklıkla şu şekilde ortaya koyuyor:

“C'est une population altaïque à composante turke, les Tuygun (T'ou-yu-houen) ‘Faucons éperviers’, qui a transmis le nom du Tibet vers le nord aux grands empires des steppes, vers l'est au monde chinois, vers l'ouest au Sogd et au monde iranien. Issus de Mandchourie, les Tuygun s'installent au IVè siècle dans la région du Koukou-Nor et au-delà, jusqu'au sud du bassin du Tarim. Ils sont vaincus par les Tibétains en 663 CE et refluent dans l'Ordos, diffusant dans leur fuite le nom du Pays des Neiges. Leur ethnonyme figure dans l'Inscription turke ancienne de Köl Tegin à propos de l'érection de son monument funéraire dans l'année du Singe 732 (CE): ‘Celui qui amena de Chine tant de décorateurs ce fut le chef de tribu Tuygun (bunča bädizçig tuygun eltäbir kälürti): pour construire le monument à son frère Köl Tegin, l'empereur Bilge Kaghan fait appel à des ‘décorateurs’ (architectes, maçons, peintres, sculpteurs, etc.) chinois; les Tuygun se trouvant à mi-chemin entre la capitale chinoise de Tch'ang-ngan et celle de l'empereur t'ou-kiue sur l'Orkhon, ils sont chargés de la sécurité du transfert des artisans chinois” (Dor, 2014: 32).

III-Tu-Yu-Hunlar ve Tuyugut Sözcüğü

Kaynaklarımızın verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla, Göktürk devleti hizmetinde ‘tuyugun’lar daha ziyade, kağanların ve yakın çevrelerinin işlerini gören, mal varlıklarına bakan, misafirlerle ilgilenen, hanedan mensubu çocukların mürebbiliğini yapan kişilerdir. Bunların sadakat, ehliyet ve cesaretleriyle maruf olan Tu-yu-hun kavminden seçildiğine şüphemiz yoktur. Nitekim Tu-yu-hunlar at ve sığır yetiştiricilerdir. Bunların ilk atası at çobanı sıfatıyla maruf olup, atlarını kışın Kuku Nor Gölü yakınında çiftleştirirler, burada atları bir ejderin ilkah ettiğine inanırlarmış (Eberhard, 1996: 103). Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Göktürk hanedan muhitinde Tu-yu-hunlar sadakat ve cesaretleriyle maruf olmuşlar ve hanedan ile sıhrî akrabalıkları olmuştur.

Kül Tigin gibi önemli kişilerin özel hazineleri ve sürüleri ile Tu-yu-hunluların ilgilendiklerini biliyoruz. Kül Tigin'in servetini ve atlarını muhafaza eden ‘tuygut’ unvanlı kişi veya kişiler Kapgan Kağan'ın Tu-yu-hunlu damadından olan torunu ve ahfadı olmalıdır. Nitekim yazıtta ‘begim tigin’ sözü yer almıştır. Bu söz hanedanın kadın üyelerinden olan erkek çocukları ifade etmiş olmalıdır. 716 yılındaki ihtilâl sırasında Kapgan Kağan'ın küçük Han unvanı verilerek veliaht gösterilen büyük oğlu ile tüm vezirleri öldürülmüştü. Hanun çocuklarından sadece A-shih-te Hu-lu isminde bir Tu-yu-hunlu ile evli olan 17 yaşındaki kızı ve muhtemelen o sırada Çin'de bulunan oğlu Mo-Tigin sağ kurtulmuşlardı (Gumiläv, 2004: 384). Kapgan Kağan'ın Çin'e sığınan kızı 724 yılında öldüğünde geride eşi A-shi-te Hu-lu'dan olan Huai-en adında bir oğlu kalmıştı. Çin başkentinde büyüyen ve daha delikanlılık yıllarında Çin ordusunda görev alan bu çocuk, yıllar sonra An-lu-shan isyanı sırasında Uygurlarla birlikte isyanı bastıran komutan Pu-ku Huai-en olmalıdır (Baykuzu, 2014: 377-400). Uygur kağanı Böğü'nün eşi meşhur ‘Uluğ Hatun: Tengri Hatun’ ise bu komutanın kızıdır (Baykuzu, 2006: 8; 2014: 390). 716 yılındaki ihtilâlden önce Çin'e sığınmış olan Türkler için Bilge Kağan siyasi af çıkardı. Bunlara geri dönmeleri durumunda bir ceza işlemi uygulanmayacağını kabul

etti. Bunun üzerine birçok Türk boyu eski yurtlarına dönerek tekrar Göktürlere tabi oldular (Gumiläv, 2004: 385).

Talât TEKİN Kül Tigin yazıtı kuzeydoğu yüzündeki 'tuyg(u)t' okuduğu sözcük konusunda şu açıklamayı getirmiştir:

"KT GB. tuyg(u)t. Bu kelime Fin atlasında T1W1Y1G1T1, Radloff metninde ise T1W1Y1G1I1 şeklinde. Son harfin şüpheli olduğu anlaşılıyor. Thomsen ikinci tercümesinde bu kelimeyi 'Toygun(?)' şeklinde almış, yani özel ad veya unvan saymıştır. Kelimenin son harfi N1 ise, bence bu bir kişi adıdır ve büyük bir ihtimalle KT KD'de Çin'den sanatkârları getiren Tuygun Elteber'le aynı kişidir" (Tekin, 2010: 100, not. 142).

Kül Tigin yazıtının güneybatı yüzünde, Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını ve at sürülerini koruyanların ' : Toygu : t' (Tuygunlar) olduğu yazılıdır; burada çoğul eki olan -t'nin sözcükten ayrı olarak yazılmış olması dikkat çekicidir. Bu sözcüğü Talât TEKİN eserinin ilgili cetvelinde şeklinde almıştır. Burada naşir ve araştırmacıların çoğunun zannettiği gibi 'Tuygun' ve 'Tuygu : t' şahıs adı veya unvanı değil, bilakis 'Tuygun Elteber' ile 'Tuygu : t'ların aynı kavme mensup olmasına işaret vardır. Ne yazık ki bizim elimizde Göktürklerdeki maliyenin nasıl işlediğine ilişkin ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Sonuçta Kül Tigin yazıtına göre, Kül Tigin'in kâhyalığını yapmış olan 'Tuyugut', Tu-yu-hunlardan seçilmiş olmalıdır. Moğolcada -n ile nihayetlenen sözlerin çoğul şekli, bu -n yerine -t getirilmekle yapılır. Türkçede de kelimenin sonu -n olursa bunun düşürülerek yerine bir -t getirmek suretiyle çokluk yapıldığı vakidir. Ancak -t çokluk eki eski Türkçede yalnız birkaç arkaik sözcükte bir ek olarak korunmuştur (Poppe, 2008a: 93-110; 2008b: 127-143). Demek ki Kül Tigin'in malını mülkünü koruyanlar, bir grup Tuyugun idi ki bu nedenle yazıtta 'tuyugut' çoğul biçimi kullanılmıştır. Bu zamana kadar 'toy' yani devlet meclis üyesi olarak açıklanan 'tuygun'un daha çok hükümdarın ve yakın çevresinin özel işleriyle uğraşan Tu-yu-hunlular olduğunda şüphe yoktur.

Bu Makaleden Çıkarılabilecek Sonuçlar Aşağıda Maddeler Hâlinde Verilmiştir:

I- Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde 'tuyugun' ve güneybatı yüzünde 'tuyugut' şeklinde karşılaşılan sözcükler, Eski Türk alfabesinde /h/ sesini karşılayan bir işaret olmadığından, Göktürklerle siyasi ve sıhrî akrabalık ilişkileri bulunan Kuzey Tibet kavimlerinden Tu-yu-hun kavim adının VIII. asır Türk dilindeki muharref şekilleridir.

II- Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzündeki 'tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r' sözcük öbeğinden başka aynı yazıtlarda, (A)z (e)lt(e)b(e)r (KT K.3), Uygur (e)lt(e)b(e)r (BK D.37) ve (Karluk) ilt(e)b(e)r (BK D.40) sözcükleri yer almıştır. Buna göre 'tuy(u)g(u)n (e)lt(e)b(e)r' sözcük öbeğindeki 'tuy(u)g(u)n' kavmi aidiyeti ifade eder. Bu sebeple sözcüğün Göktürklerle iyi ilişkileri olan 'Tu-yu-hun'ları ifade ettiğine şüphe yoktur. Yazıtta geçen sözcüğün 'tuyg(u)n değil, 'tuy(u)g(u)n' şeklinde okunması ve 'Tu-yu-hunlu' şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Sorun alıntı olan bir etnonimin muharref halinin Türk dilinin özvarlığı sanılarak, Türk dili yasalarına göre etimolojisinin ve morfolojisinin tayin edilmeye çalışılmasından kaynaklanmıştır.

III- Kül Tigin yazıtının güneybatı yüzündeki 'tuygut' okunan sözcük 'tuyugut' olarak okunmalıdır. Bu sözcük yukarıda ifade ettiğimiz 'tuyugun' sözcüğünün cem'idir. Bunlar Kül Tigin'in servetine ve at sürüsüne nezaret eden 'Tu-yu-hun'lulardır. Ancak, ele aldığımız cümlede geçen 'begim tigin' ifadesinden bu kişilerin Kapgan Kağan'ın kızı ve Mo-Tegin'in kız kardeşi olan Küçlüg Bilge Hatun'un asıl adı Kao Wen-chien, soyadı A-shihi-te Hu-lu olan ve hanedanın iç güveyisi olduğu sanılan 'Tu-yu-hun'lu ile bunun Huai-en adındaki oğlu ve ahfadı olmalıdır.

Sonuç

Yukarıda ele alınan sebepler ve veriler bağlamında bu çalışmada; Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu yüzünde runik harflerle ' ' şeklinde işaretlenen sözcüğün tuy(u)g(u)n' olarak okunması ve Kuzey Tibet kavimlerinden 'Tu-yu-hun' kavmine mensup şeklinde anlaşılması; aynı yazıtın güneybatı

yüzünde ‘ ’ şeklinde işaretlenen sözcüğün ise tuy(u)g(u)t’ olarak okunması ve ‘Tu-yu-hunlular’ şeklinde anlaşılması; bunların Göktürk devletinde hanedan azasının özel işleriyle ve hususiyle mihmandarlık, atabeylik, ahır emirliği ve hazinedarlık gibi işlerle ilgilenen görevliler olduğu savunulmuştur. Bu çerçevede Göktürk yazıtlarında kavim adlarına dair sözcüğüne Kuzey Tibet kavimlerinden ‘Tu-yu-hun’ kavminin de ilâve edilmesi gerekecektir.

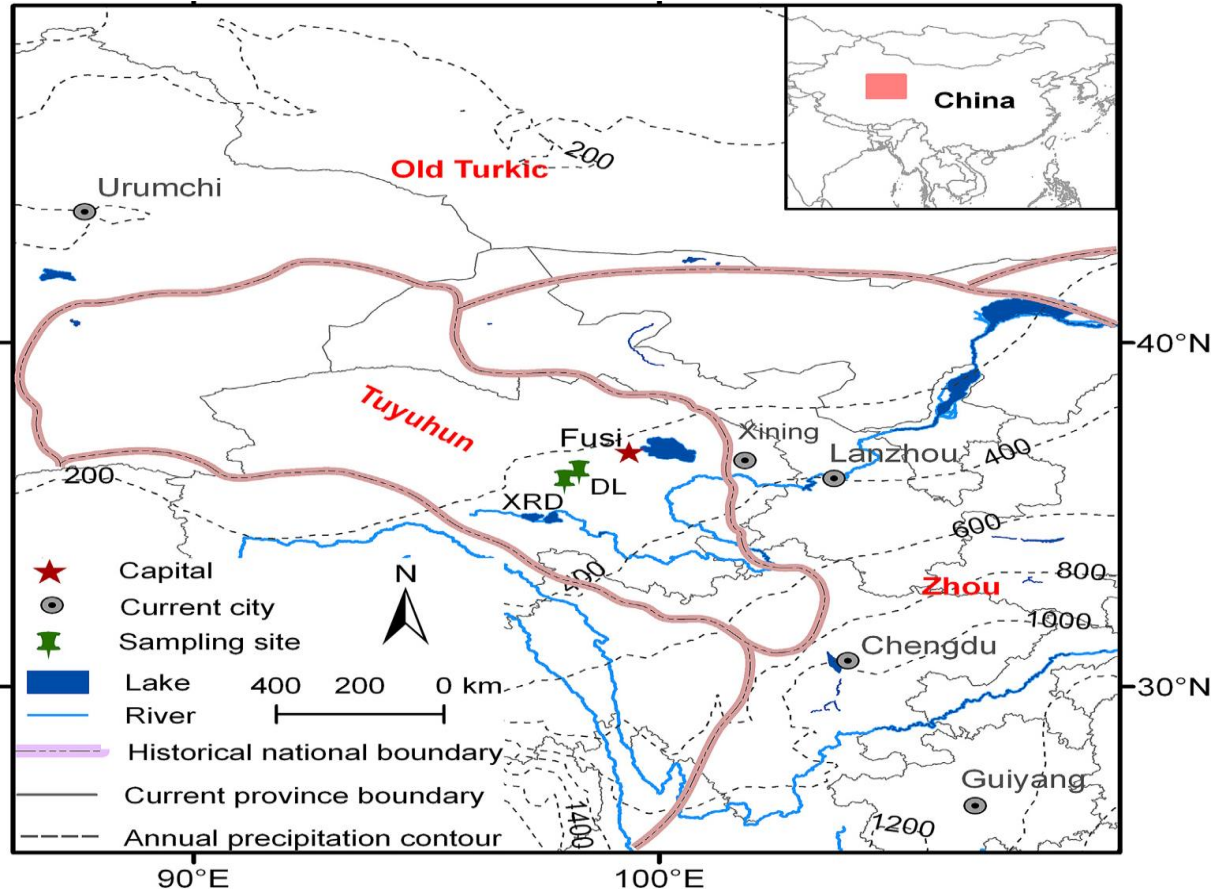
Kaynakça

- Baykuzu, T.D. (2006). “Çin Topraklarındaki Bazı Türk Soylularının Kurganları (VII.-VIII. Yüzyıl)”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, 21(1), 1-18.
- Baykuzu, T.D. (2014). “T’ang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu-Ku Huai-En”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 54(1), 377-400.
- Bazin, L. (1950). “Recherches sur les parlers T’o-pa”, T’oung Pao, Second Series, 39(4-5), 228-329.
- Beckwith, C.I. (2011). İpek Yolu İmparatorlukları: Bronz Çağı’ndan Günümüze Orta Asya Tarihi, (çev. Kürşat Yıldırım), Ankara: ODTÜ Tarih-Araştırma Dizisi.
- Clauson, S.G. (1960). “Turk, Mongol, Tungus”, Asia Major A British Journal Of Eastern Studies, 8(1), 105-123.
- EDPT: Clauson, S.G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford: Oxford University Pres.
- Czeglédy, K. (1951). “Yiltavar Unvanı, Volga Bulgarları ile İslâvların X. Asırdaki Münasebeti Meselesine Dâir”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt: 9, 179-187.
- Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdari- Askeri Unvan ve Terimler, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmalara Vakfı Yayınları.
- Dor, R. (2014). “Une Pomme Turke Dans Un Jardin Tibétain?”, Revue d’Etudes Tibétaines, Sayı: 30, 31-46.
- Durmuş, O. (2016). “Köken Bilgisi Araştırmalarında Sözcüksel Benzerlikler Nasıl Değerlendirilmelidir? (Türkiye Türkçesi ve Çuvaşça Örneğinde)”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6(11), 17-35.
- Eberhard, W. (1942). “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbı Asya Halklarının Medeniyeti”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt: 7, 125-191.
- Eberhard, W. (1945). “Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında”, Türk Tarih Kurumu Belleten, 9(35), s. 319-340.
- Eberhard, W. (1995). Çin Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eberhard, W. (1996).Çin’in Şimal Komşuları, (çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ekrem, E. (2007). “Gök Türk Hsieh-li Kağan’ın (618-630) Oğlu A-shih-na P’o-luo-men’in Mezar Kitabesi Üzerine”, Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4(4), 7-20.
- Ergin, M. (2005).Orhun Türk Abideleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Esin, E. (1978). İslâmiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâm’a Giriş, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gabain, A. V. (2007). Eski Türkçenin Grameri, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gumilëv, L.N. (2004). Eski Türkler, (çev. Ahsen Batur), V. baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hamilton, J. (1998). “L’origine Des Turcs”, Turcica, Cilt: 30, 255-261.

- İnayet, A. (2006). "Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine", Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 6(1), 81-99.
- İnayet, A. (2008). "Hanyu Wailaici Cidian'a (HWC) Göre Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine", Turkish Studies, 3(1), (2008), 278-295.
- Kafesoğlu, İ. (2005). Türk Millî Kültürü, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kapusuzoğlu, G. (2015). "Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 34(58), 507-522.
- DLT: Kâşgarlı Mahmud. (2006). Divanü Lûgat-İt-Türk (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırilen, G. (2017). Tu-yu-hunlar ve Tabgaçlar, İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Li, W.S. (1981). "A Textual Research On The Geography Of Tuyuhun - The Second Investigation On Tuyuhun History", Qinghai Social Sci, Sayı: 2, 94-98.
- Ligeti, L. (1951). "Çin Yazısıyla Yazılmış Barbar Glossaları Meselesi", (çev. Hasan Eren), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 9(3), 301-328.
- Minorsky, V. (1942.). Sharaf al-Zamân Tâhir al-Marvazî on China, the Turhs and India, Londra: The Royal Assiatic Society.
- Molè, G. (1970). The T'u-yü-hun from the Northern Wei to the Time of the Five Dynasties, Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- Orkun, H.N. (1994). Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1979). Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara: Kömen Yayınları.
- Pelliot, P. (1921). "Note sur les Tou-yu-houen et les Sou-p'i", T'oung Pao Second Series, 20(5), 323-331.
- Pelliot, P. (1929). "Neuf Notes Sur Des Questions d'Asie Centrale", T'oung Pao, Second Series, 26(4-5), 201-266.
- Poppe, N. (2008). "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", (Çeviren: Caner Kerimoğlu), Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, 93-110.
- Poppe, N. (2008). "Altay Dillerinde Çokluk Ekleri", (Çeviren: Caner Kerimoğlu), Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, 127-143. (Mükerrer).
- Pritsak, O. (1968). "Two movements": Two migratory movements in the Eurasian steppes in the 9th-11th centuries, Proceedings of the XXVIth congress of orientalist II, Delhi.
- Radloff, V.V. (1895). Atlas der Alterthümer der Mongolei, Dritte Lieferung, St. Petersburg: Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften.
- Shiratori, K. (1945). "Kaghan Unvanının Menşei", (çev. İbrahim Gökbakar), Türk Tarih Kurumu Belleten, 9(36), 497-504.
- Sümer, F. (1999). Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, Cilt: I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Taşagıl, A. (1995). Göktürkler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (1999). Göktürkler II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2004). Göktürkler III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1982). "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", Türk Tarih Kurumu Belleten, 46(184), 795-838.

- Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thomsen, V. (1896). Inscriptions de l'Orkhon dechiffrees, Memories de la Societe Finno-Ougrienne, V, Helsingfors.
- Tishin, V. (2014). "On the Term dáguān of Chinese Sources on the Early Turkic History (in View of the One Hypothesis of İbrahim Kafesoğlu)", Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 15, 39-51.
- Türkeş Günay, U. (2012). Türklerin Tarihi, -geçmişten geleceğe-, 4. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, K. (2015). "Türk Menşeli Çin Âileleri-II", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt: 25, 359-371.
- Zhang, C. & Zhang, Q. B. (2016). "Is There A Link Between The Rise And Fall Of The Tuyuhun Tribe (Northwestern China) And Climatic Variations In The 4th-7th Centuries AD?", Journal of Arid Environments, Sayı: 125, 145-150.
- Zhou, W. (1985). The Tuyuhun History, China: Yinchuan Ningxia People's Press.
- Zhou, W. (1988). An Introduction to Tuyuhun History, China: Xining Qinghai People's Press.

Ek-1

Bu harita Chao Zhang ve Qi-Bin Zhang'ın, (2016), 'Is There A Link Between The Rise And Fall Of The Tuyuhun Tribe (Northwestern China) And Climatic Variations In The 4th-7th Centuries AD?', Journal of Arid Environments, Sayı: 125, pp. 145-150'den alınmıştır.